

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»

ВОВК СВІТЛАНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 323.2:355.426

**ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА ЯК ЗАСІБ ЗМІНИ ВЕКТОРА
ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ**

23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора політичних наук

Одеса – 2018

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Роботу виконано на кафедрі політології та правознавства Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (м. Старобільськ) Міністерства освіти і науки України

**Науковий
консультант:**

доктор політичних наук, професор
НАУМКІНА Світлана Михайлівна
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет імені
К. Д. Ушинського» (м. Одеса),
завідувач кафедри політичних наук і права

Офіційні опоненти:

доктор політичних наук, професор
КЛИМОНЧУК Василій Йосифович
Прикарпатський національний університет імені
Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ),
завідувач кафедри політології

доктор політичних наук, професор
ПОЛЬОВИЙ Микола Анатолійович
Донецький національний університет імені Василя
Стуса (м. Вінниця),
професор кафедри політології та державного
управління

доктор політичних наук, професор
ЩЕДРОВА Галина Петрівна
ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля»
(м. Дніпро),
завідувач кафедри політології та міжнародних
відносин

Захист відбудеться 3 квітня 2018 року о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.06 в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 55.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий 3 березня 2018 р.

**Учений секретар
спеціалізованої
вченої ради**

С. І. Ростецька

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. З часу виникнення цивілізації і до сьогодні, тобто приблизно за п'ять з половиною тисяч років, дослідники зафіксували 14,5 тис. великих і малих війн. Щонайменше, десяту частину з них можна віднести до категорії громадянських війн. Тільки на сьогодні у світі не згасає кілька десятків різного роду внутрішніх збройних конфліктів, зокрема й громадянських війн.

Актуальність дослідження громадянських війн зумовлена низкою чинників. По-перше, будь-яка громадянська війна є суспільно-політичним явищем, що найбільш рельєфно відображає на політичному рівні наявні в суспільстві соціальні суперечності і проблеми державного та публічного характеру. Громадянська війна є страшнішою катастрофою, ніж війна із зовнішнім ворогом. Вона розводить по різні сторони барикад єдиний народ, розколює сім'ї й навіть особистість людини; має тотальний характер для держави й залишає важкі душевні травми, які довго впливають на духовне та соціальне життя суспільства.

По-друге, громадянська війна пов'язана з крайніми формами соціальної і політичної активності населення, розгортанням системної кризи суспільства і має всеосяжний характер. Громадянські війни, у яких конфліктуючі сторони відстоюють різну систему цінностей, можуть породжуватися за майстерним розпалюванням політичних або релігійних, етнічних пристрастей, свідоме переформатування суспільної думки на тих, з кого конструюють «образ ворога», але за наявності серйозних передумов для подібної конфронтації.

По-третє, у сучасному інформаційному світі під час громадянської війни спостерігається зростання ролі інформаційної боротьби, яка наочно простежується передусім у діяльності засобів масової інформації. Її можна чітко виявити під час апеляції до «екстремізму», що використовують як один з ефективних прийомів зміни суспільної свідомості. Основним засобом у згаданій ситуації стають не докази, а стереотипи, періодичні повторення, формування в суспільній свідомості відповідно створених міфів, поширення дезінформації та врешті-решт фальсифікація справжніх фактів.

Громадянська війна, на перший погляд, найменш небезпечна для долі людства, насправді може обернутися для останнього глобальною катастрофою. Крім того, сучасна громадянська війна, стаючи інтернаціоналізованою, створює загрозу втягування до конфлікту сусідніх держав, а в екстремальному варіанті може призвести до розв'язування світової, навіть ядерної війни з її згубними наслідками для всього людства.

Отже, на сьогоднішній день перед політичною наукою постало завдання наукового обґрунтування такого засобу зміни вектора політичного процесу, як громадянська війна, що наразі є актуальним як у теоретичній, так і практичній площині.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема і зміст дисертаційного дослідження є складовою частиною науково-дослідної теми кафедри політології та правознавства Державного закладу «Луганський національний

університет імені Тараса Шевченка» (м. Старобільськ) «Тенденції і напрямки збройного насилля» (№ державної реєстрації 0116U004882), одним із виконавців якої є дисертантка.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є визначення специфіки громадянської війни як засобу зміни вектора політичного процесу, який актуалізується в ситуації порушення балансу сил і суперництва в управлінні державою.

Для досягнення мети були поставлені такі **завдання**:

- проаналізувати наробики теоретичного осмислення конструкту громадянської війни в еволюції світоглядних уявлень й сучасному науковому дискурсі;
- на основі аналізу дискурсивного простору інтерпретації поняття «громадянська війна» надати авторське визначення;
- визначити теоретико-методологічні засади дослідження громадянської війни;
- розглянути сутнісні характеристики громадянської війни в площині соціально-політичного, воєнно-стратегічного і соціокультурного вимірів;
- дослідити методи і способи стратегій різних форм громадянської війни й аспекти переростання останніх одна в одну;
- сконструювати оновлену типологізацію громадянської війни з урахуванням більш широкого спектру критеріїв ніж існуючий наразі в політичній науці;
- з'ясувати особливості конфліктної ситуації громадянської війни;
- окреслити механізм детермінації громадянської війни, який визначає вплив факторів на виникнення, розгортання і завершення збройного протиборства за владу;
- розкрити феномен «замкнутого кола» насилля в громадянській війні відповідно до проявів усіх форм насилля, від психологічних до інформаційних;
- розглянути в умовах громадянської війни кризу політичної системи, її переломний стан, спричинений загостренням протиріч в існуючих політичних відносинах;
- дослідити громадянську війну як форму зміни влади, що ілюструє процес деструкції старого політичного організму і народження нового;
- охарактеризувати конструктивний і конфронтаційний потенціал громадянської війни як поля зіткнення геополітичних інтересів глобальних і регіональних акторів;
- проаналізувати загальнополітичний контекст міжнародного механізму врегулювання громадянських війн і практику його застосування.

Об'єкт дослідження – громадянська війна як суспільно-політичний феномен, в якому відображається кризова модель розвитку суспільства.

Предмет дослідження – громадянська війна як засіб зміни вектора політичного процесу та їх специфічний характер.

Методологія дослідження обраного для наукового аналізу напрямку є синтезом теоретичних підходів й інструментарію не тільки політології, а й психології, соціології, історії, філософії. Тобто, методологією дослідження став міждисциплінарний підхід, заснований на використанні методологічних підходів, прийнятих науковим співтовариством. Методи та інструменти в дисертаційному дослідженні обрані і застосовані відповідно до таких наукових принципів, як

об'єктивності, загальнолюдських цінностей, кореляції, всезагального зв'язку, детермінізму, розвитку.

До системи дослідження громадянських війн входить діалектичний метод пізнання, який застосовується із сукупністю таких методів, як: системний, метод сходження від абстрактного до конкретного, порівняльний, історичний, метод типологізації, синергетичний і метод моделювання. Це поєднання методів дозволило розкрити зв'язок між такою екстраординарною формою політики як громадянська війна і змінами напрямку внутрішньополітичного і зовнішнього політичного процесу.

Використання плюралістичного комплексного підходу пізнання громадянської війни розширило дослідницькі можливості: *структурно-функціональний* – дозволив проаналізувати структурні складники громадянської війни як певну цілісність взаємопов'язаних елементів; *конфліктологічний* – надав змогу проаналізувати громадянську війну як кризову модель розвитку політичного конфлікту, а динаміку громадянської війни – з точки зору зіткнення протиріч і збройного, політичного протиборства сторін; *марксистський* – розширив розуміння соціально-економічних детермінуючих факторів громадянської війни, які, в переліку з іншими, розкривають різноманіття детермінуючих обставин поведінки суб'єктів громадянської війни; *соціокультурний* – дав можливість підкреслити, по-перше, важливість впливу соціальних і культурних цінностей між соціальними спільнотами на визрівання конфліктної взаємодії і на ескалацію насилля під час збройної боротьби за владу, по-друге, суттєві зміни цінностей і соціокультурної поведінки населення в умовах громадянської війни (втрата довіри до держави, порушення ієрархії життєвих потреб людей і т. п.); *біхевіористський* – дозволив сконцентрувати увагу на поведінці груп і спільнот, що входять до складу протиборчих сторін громадянської війни; *геополітичний* – сприяв визначенню взаємозв'язку між громадянськими війнами і змінами в системі міжнародних відносин і балансі сил на світовій арені.

Емпіричну базу дослідження склали міжнародні та національні нормативно-правові акти щодо окремих аспектів визначення дефініції «громадянська війна» і проблем класифікації злочинів під час збройних конфліктів (у тому числі Додатковий Протокол I і Протокол II до Женевських конвенцій 1949 р.; Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього 1948 р.; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1987 р.; Воєнна доктрина України редакції 1993 р., 2004 р., 2015 р.; конституції і національні акти зарубіжних держав та ін.); статистичні дані досліджень міжнародних проектів; тексти мемуарів і заяв політичних діячів, які були учасниками чи свідками громадянських війн минулого і сучасності; наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, у яких розглядаються різні аспекти процесу виникнення, динаміки, наслідків громадянських війн минулого і сучасності; дослідження в галузі міжнародних відносин і воєнно-політичного стану у світі; історичний фактологічний матеріал, який розкриває процес воєнно-політичної конфронтації у взаємозв'язку з суспільно-політичним життям держави і регіону; матеріали періодичної преси, інтернет-ресурсів.

Наукова новизна отриманих результатів зумовлена як сукупністю завдань, так і способами їх розв'язання. В межах здійсненого автором дослідження отримано результати, що мають наукове значення:

– вперше у вітчизняній політичній науці комплексно проаналізовано та систематизовано теоретичні уявлення в соціально-політичній спадщині й науковому дискурсі щодо походження, сутності і особливостей громадянської війни як боротьби за нове чи інше політичне буття, під час якого формується новий варіант політичної реальності. З'ясовано, що основне коло аспектів громадянської війни визначалося такими питаннями, як: визначення соціально-політичної сутності війни між громадянами однієї держави; засудження чи виправдання війни; зумовленості війни з позицій моноказуальності чи нелінійної причинності; перебіг громадянської війни; засоби ведення воєнних дій; еволюційно-об'єктні та структурні виміри наслідків громадянської війни; вплив міжнародного фактору на процес збройної боротьби за владу в межах суверенної держави.

– запропоновано підхід до розгляду властивостей громадянської війни, як моделі кризового розвитку політичного конфлікту, що передбачає взаємозумовленість структурних (об'єктивних, психологічних складників і сприйняття конфліктної ситуації) і процесуальних складників (процес розгортання конфлікту від його виникнення і до завершення), детермінаційний базис, механізм і логіку розвитку, що відображається крізь призму відносин між конфліктуючими сторонами з приводу влади, а конфліктна взаємодія сторін виступає джерелом виникнення «замкнутого кола» насилля в суспільстві, коли останнє як елемент реальності зумовлює циклічність поведінки суб'єктів і учасників громадянської війни;

– аргументовано, що розпад довоєнних соціально-політичних відносин, інститутів, структур і конструювання нових в умовах громадянської війни ілюструють зміни в стані політичної системи, що відображають цикл її відтворення. Доведено, що відбуваються суттєві зміни основних складових політичної системи, які ілюструють руйнування довоєнних основних інститутів і формування альтернатив подальшого розвитку;

– деталізовано поняття «громадянська війна» в політичній теорії, зокрема визначені ключові складники дефініції (насильницька боротьба за владу в межах однієї суверенної держави між представниками і прихильниками тієї чи тієї політики; зумовленість суспільними протиріччями між класами, верствами, соціальними групами; застосування збройного насилля; формування ідеї альтернативної системи державного управління);

- запропоновано авторське визначення громадянської війни як кризової моделі розвитку політичного конфлікту, що відображає екстраординарний етап зміни суспільної-політичної системи держави, що спричинений антагоністичними протиріччями і в якому протиборчі сторони, ідентифікуючи себе з державними інститутами або з народом / частиною народу, за допомогою збройного насилля спрямовують свої дії на захоплення / збереження влади, повалення / консервування чинних політичних структур, політичного і фізичного знищення супротивника;

– інтерпретовано сутнісні характеристики громадянської війни в порівнянні із зовнішньою війною і у співвідношенні з критеріями-принципами справедливої

війни. Уточнено специфічні соціально-політичні, воєнно-стратегічні та соціокультурні ознаки, відповідно до яких громадянська війна характеризується як продовження політики; збройне насилля в процесі боротьби за державну владу; зіткнення державно-правових структур з недержавними структурами; війна без правил; ігнорування військової етики; перемога протиборчої сторони не тільки у військових зіткненнях, а фізична і моральна розправа з прихильниками останньої під час і після збройної боротьби; стресовий, критичний стан суспільства, стан розриву громадянського миру, всюдозволеності, відмова від цивілізованості, загальнонаціональна трагедія;

– запропоновано нову комплексу типологію громадянських війн за наступними критеріями: а) тривалість збройного протистояння у межах території суверенної держави, часовий інтервал, що охоплює динаміку громадянської війни; б) кількість протиборчих сторін, які представляють різні варіанти майбутнього розвитку країни та / або різні угруповання; в) втручання або кількох держав, міжнародних організацій у перебіг громадянської війни; г) масштаби прямих бойових і небойових втрат військових і прямих втрат цивільного населення; ґ) основні протиріччя, які призвели до збройного протистояння в боротьбі за владу; д) спрямованість на повноту охоплення збройною боротьбою всього соціуму і масштаб території, охопленої бойовими діями; е) перехід державної влади від одного носія до іншого; є) соціально-політична спрямованість наслідків громадянської війни; епоха, у якій відбувалася громадянська війна; ж) завершення та призупинення громадянської війни; з) ієрархія суб'єктів;

– узагальнено знання щодо форм громадянської війни (партизанської війни, терористичної війни, збройного повстання і широкомасштабної громадянської війни) як обрання протиборчими сторонами тих чи тих методів соціально-політичної і воєнно-технічної стратегії як певної моделі дій проти супротивника для досягнення політичних цілей і завдань. Зазначено, що всі форми громадянської війни є формами організованого колективного збройного насилля і виникають у тих умовах, коли протиборчі сили не мають змоги мирними, ненасильницькими засобами реалізувати свої інтереси та досягнути поставленої мети – захопити або втримати владу;

– уточнено розуміння громадянської війни як форми зміни влади, яка спричинена суспільними протиріччями і горизонтальним чи вертикальним розколом суспільства, характеризується нехтуванням наявними в державі механізмами і нормативно-правовою базою, призводить до зміни цінностей, поглядів, принципів і функцій держави, і створює основи для встановлення нових якісних характеристик політичного режиму. Тобто, зміна влади ілюструє практичну реалізацію однієї з альтернатив подальшого розвитку держави, які формуються в умовах громадянської війни;

– розглянуто громадянську війну скрізь призму переконфігурації світу на тлі геополітичного протиборства між глобальними і регіональними акторами, які мають на меті встановлення політичної гегемонії; послаблення геополітичного супротивника і зміни балансу сил. Тобто враховано дії так званої «третьої сторони», що призводять до змін політичного процесу в регіоні та світі;

– набуло подальшого розвитку дослідження проблеми ефективності механізму врегулювання громадянських війн як певної моделі, яка складається з комплексу миротворчих заходів (сукупності воєнного, поліцейського і цивільного компонентів) і санкцій (дипломатичних, торговельно-економічних, фінансових і культурних заходів).

Практичне значення отриманих результатів. Теоретична і практична значущість отриманих результатів полягає насамперед у тому, що положення і висновки дослідження створюють базис для подальших теоретичних розробок і наукових розвідок з проблем аксіологічного і прогностичного осмислення громадянських війн, що мають місце в сучасному політичному просторі, і дозволяють передбачити негативні наслідки і побічні ефекти війн, зміну форм і способів збройної й інформаційної боротьби.

Теоретико-методологічна значущість полягає в тому, що з позиції комплексного підходу здійснено наскрізний (з точки зору основних етапів розвитку і з точки зору різних підходів і напрямів) аналіз проблем детермінації, структурних і процесуальних складників громадянської війни. Відтак отримані результати сприяють підвищенню методологічного рівня вивчення громадянської війни як засобу зміни вектора політичного процесу та можуть слугувати концептуальним підґрунтям для подальших оригінальних політологічних досліджень.

Використаний у дослідженні емпіричний матеріал, основні положення і результати можуть бути застосовані у практичній площині для запобігання громадянських війн або мінімізації їх наслідків, в науково-дослідній діяльності в процесі розробки нових підходів до оцінювання чинних чи майбутніх міжнародно-правових механізмів запобігання громадянським війнам, а також на практиці для удосконалення положень воєнної доктрини.

Головні положення та висновки дослідження можуть бути використані для вдосконалення змісту програм з політології, конфліктології, теорії міжнародних відносин та воєнних дисциплін, у процесі підготовки підручників, посібників і довідкової літератури, у практичній діяльності викладачів закладів вищої освіти, аналітичних центрів, державних структур.

Апробація результатів дослідження. Теоретико-методологічні положення, проміжні результати та висновки дисертаційної роботи доповідалися і обговорювалися на 13 міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: XXV Харківські політологічні читання «Політична наука в епоху суспільних перетворень: потенціал і його реалізація» (м. Харків, 2012 р.); «Філософія та соціологія трансформаційного суспільства» (м. Сімферополь 2012 р.); «Аркасівські читання» (м. Миколаїв 2012 р.); «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (м. Запоріжжя 2012 р.); «Модернізація політичної системи сучасної України: стан та перспективи розвитку» (м. Луганськ 2012 р.); «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (м. Дніпропетровськ 2012 р.); «Сучасні соціально-гуманітарні дискурси» (м. Дніпропетровськ 2012 р.); «Політична парадигма розвитку XXI століття: аналітичні рамки та конфігурації сучасної політики» (м. Луганськ 2013 р.); «Міжнародне право в умовах глобалізації» (м. Луганськ 2013 р.); «Політологічні читання імені професора Богдана Яроша» (м. Луцьк 2014 р.); «Актуальні наукові дослідження різноманітних соціальних

процесів сучасного суспільства» (м. Одеса 2015 р.); «Країни Східного партнерства – V 4: проблеми і перспективи співпраці» (м. Одеса 2016 р.); «Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів» (м. Одеса 2016 р.).

Дисертація обговорювалася на методологічних семінарах кафедри політології та правознавства Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (м. Старобільськ).

Публікації. Основні ідеї, положення та висновки дисертаційного дослідження викладені автором у 35 публікаціях, зокрема, 1 – індивідуальна монографія, 18 – у фахових наукових виданнях із політичних наук, 6 – у міжнародних наукових виданнях, 10 – у матеріалах науково-практичних конференцій.

Структура й обсяг дисертаційного дослідження. Особливості феномену, що став об'єктом дисертаційного дослідження, зумовили архітектуру і логіку останнього. Робота складається із вступу, шести розділів, поділених на підрозділи, висновків до кожного розділу, загальних висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг – 433 сторінки, із них основних текст – 374 сторінки, список використаних джерел – 38 сторінок (423 найменування).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** – обґрунтовується актуальність теми дослідження, розкрито зв'язок роботи із відповідними темами колективних наукових досліджень, визначається об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження, розкривається його наукова новизна, практичне значення одержаних результатів, надаються відомості про апробацію результатів дослідження та публікації.

У **першому розділі** – «**Концепт громадянської війни в соціально-політичній спадщині й сучасному науковому дискурсі**» аналізуються розуміння походження, сутності, наслідків і особливостей громадянської війни у суспільно-політичній думці й ступінь розробленості досліджуваної проблеми у вітчизняному і зарубіжному науковому просторі.

У *підрозділі 1.1 «Гене́за поглядів на громадянську війну: історико-політичний контекст»* проаналізовано еволюцію поглядів і підходів мислителів до розуміння громадянської війни.

На підставі системного огляду ретроспекції явища громадянської війни обґрунтовано, що спроба пізнання громадянської війни перебуває у постійному розвитку і відображає з одного боку еволюцію підходів мислителів, а з іншого – обумовленість історико-політичними стереотипами, суспільно-політичними та економічними особливостями конкретної епохи й інтересами певних соціальних груп, верств і класів. Підкреслено, що за часів Стародавнього Сходу громадянська війна так і не стала об'єктом наукової категоризації, і як підхід до опису подій застосовувався метод алюзії.

У період Середньовіччя, унаслідок засилля релігійних поглядів і політики Церкви в суспільних відносинах, значного збільшення знання про громадянську війну не відбулося. Всі міркування цього періоду мають досить абстрактний теоретико-богословський характер, а релігійні догмати засуджують внутрішню війну навіть як крайню необхідність, оскільки вона порушує Божий замисел.

Подальший розвиток знання про громадянську війну характеризується відходом від теологічної традиції і характеризується тим, що: пошук джерела зародження громадянських війн відбувається насамперед у самій суспільно-політичній дійсності; здійснюється виправдання повстання проти тирана; виокремлюються різновиди громадянської війни та форми держави, найбільш схильні до виникнення збройної боротьби за владу.

У XIX ст. громадянську війну пов'язують з правовою природою і діяльністю держави, боротьбою за владу з метою побудови нового суспільства і доводять, що нездатність держави подолати соціальні протиріччя призводить до того, що війна знищує і саму державу.

Зазначається, що суспільно-політична спадщина XX ст. відображає найбільш ґрунтовні, порівняно з іншими історичними періодами, теоретичні підходи до громадянської війни, її сутності, причин і наслідків. Мислителі наголошують, що громадянська війна як непримириме зіткнення принципів, ідеалів, віри, боротьба «нового» і «старого» ніколи не відбувається в межах законності без застосування збройного насилля.

У підрозділі 1.2 «Наукова інтерпретація проблематики громадянської війни» визначено основні напрямки розуміння досліджуваного явища в сучасній науковій традиції.

Наголошено, що наукові пошуки, пов'язані із пізнанням сутності і ролі громадянської війни в суспільно-політичному житті, мають місце в рамках досліджень філософії, політології, соціології, історії.

Визначені основні напрямки наукового дискурсу з досліджуваної проблеми: громадянська війна як специфічна форма збройної боротьби за політичну владу, пов'язана із національним визволенням і демократичним перетворенням і протилежність сталому порядку в державі – Г. Дьомін, Є. Рибкін, С. Тюшкевич, М. Хмара і; громадянська війна як конфлікт – А. Глухова, А. Клименко, Б. Коваленко, І. Мелехін, А. Пирогов, В. Насіновський, О. Рижов; виникнення громадянської війни – Дж. Діксон, С. Джанков, А. Емельянов, Є. Кутявіна, Г. Ососков, М. Рейнол-Кверол, Е. Рябова і Г. Сидоров; взаємозв'язок революції і громадянської війни – П. Артюх, К. Бринтон, С. Донченко, А. Шлезінгер; система наслідків громадянської війни – М. Жилияєв, А. Карім, С. Мосов та С. Сірій; проблема втручання іноземних держав до перебігу громадянської війни у вигляді інтервенції, вплив збройного протистояння на зовнішню політику держави або коаліції держав, діяльність міжнародних організацій – А. Абашидзе, Г. Астаф'єв, Д. Байман, К. Балдинюк, Є. Варга, А. Гудман, В. Гусейнов, К. Доккен, А. Ковалев, А. Куперман, Б. Нікіфоров. Підсумовується, що сучасний стан вивчення визначеної проблематики характеризується відсутністю загальних робіт, а також обмеженою кількістю досліджень, у яких означена тема розкривається як складник більш широких проблем.

У висновках до першого розділу наголошено, що поза увагою мислителів і науковців залишилися питання вимірів дії детермінаційних факторів громадянської війни, які обумовлюють зміни суспільно-політичної сфери на різних рівнях і з різною силою. Проблематика громадянської війни як предмет наукового аналізу в сучасній науковій традиції є частиною таких складних питань, як трансформація

суспільно-політичних процесів на національному і міжнародному рівнях і зміни політичної сфери із застосування засобів збройного насилля.

У другому розділі – **«Понятійний апарат і теоретико-методологічні основи дослідження»** розкрито теоретичні аспекти наукового аналізу дефініції і методологічні засади пізнання громадянської війни як суспільно-політичного явища.

У підрозділі 2.1 *«Дискурсивний простір теоретичної інтерпретації поняття «громадянська війна»* проаналізовані підходи до визначення поняття «громадянська війна», які застосовувалися в науковому дискурсі, і надано авторське визначення.

Зазначено, що існуючі поняття побудовані відповідно до акцентування тієї чи іншої бази теоретичного наповнення сутності громадянської війни. Відтак, остання являє собою: різновид насильницької політичної боротьби; двосторонній процес збройного протиборства сил прогресу і реакції; доведення боротьби інтересів до рівня збройного протиборства; організоване політичне насилля за масштабною участю населення; форма переходу державної влади нелегітимним шляхом; соціокультурний розкол між прихильниками «старого» і «нового» світу; внутрішня війна в межах однієї політичної спільноти; збройний конфлікт неміжнародного характеру.

На основі всебічного аналізу різноманітних понять «громадянська війна» з урахуванням ключових складників: насильницької боротьби за владу в межах однієї суверенної держави між представниками і прихильниками тієї чи тієї політики, спрямованої на знищення супротивника; зумовленості соціально-економічними, політичними, релігійним, етнічними та ін. протиріччями між класами, верствами, соціальними групами; застосування збройного насилля всіма учасниками протиборства; обмеження збройної боротьби масштабами однієї суверенної держави; формування ідеї альтернативної системи державного управління, – надано авторське визначення поняття.

У підрозділі 2.2 *«Методологічні підходи й методи дослідження громадянської війни»* визначені концептуальні аспекти дослідження громадянської війни, основні підходи і принципи.

Обґрунтовано, що для пізнання всіх аспектів досліджуваного явища необхідно застосовувати теоретичні підходи й інструментарій суспільних наук. Комплексне застосування положень різних теоретичних підходів, загальнонаукових і спеціальних методів і принципів, які передбачають поєднання політологічного, соціально-філософського, історичного і культурологічного бачення проблеми, до пізнання громадянської війни дозволяє з різних боків охопити явище громадянської війни, підкреслюючи його роль у зміні вектора політичного процесу.

Підкреслено, що методологічний плюралізм вимагає синтезу низки доктринальних підходів, відповідно до яких: громадянська війна становить певну структуру, елементи якої взаємопов'язані і співвідносяться один з одним і набувають відповідне значення під впливом суспільства, а конфлікт, що лежить в основі громадянської війни є невід'ємною особливістю людського існування, соціальних змін і трансформацій державності.

Зазначено, що правильно зрозуміти, об'єктивно оцінити й пізнати громадянську війну можна лише за умови комплексного її осмислення із застосуванням усього

різноманіття загальнонаукових і спеціально-наукових методів дослідження, спираючись на низку принципів, що зумовлюють розуміння політичної сфери.

У висновках до другого розділу зазначено, що до нині у суспільствознавчих науках відсутнє єдине універсальне поняття, яке б мало повсюдне визнання. Різноманітність визначень поняття «громадянська війна» свідчить про тривалу дискусію з приводу того, що саме розуміється під цим поняттям, простежується наявність протиріч щодо конкретності і практичного застосування дефініції до тієї сфери суспільно-політичних відносин, які прийнято називати збройним протиборством або конфліктом інтересів у політичній сфері соціальних систем.

У третьому розділі – **«Ідентифікація громадянської війни: сукупність воєнних і політичних компонентів»** розкрито основний зміст, природу, визначальні особливості і форми громадянської війни в контексті соціально-політичного виміру.

У підрозділі 3.1 *«Сутнісні характеристики громадянської війни: соціально-політичний, воєнно-стратегічний і соціокультурний вимір»* за допомогою узагальнення й онтологічного осмислення розкрито ознаки і особливості досліджуваного об'єкту.

Запропоновано для виявлення внутрішнього змісту розгляд громадянської війни крізь призму сфер суспільного життя, які варто об'єднати в три виміри: соціально-політичний, воєнно-стратегічний і соціокультурний. Відтак, сутнісні характеристики громадянської війни ідентифікується як вирішення суспільних протиріч завдяки фізичному і політичному знищенню супротивника, незважаючи на принципи військової етики та цивілізованості, із застосуванням збройного насилля в процесі боротьби за владу в умовах кризового стану суспільства, під час якого альтернативність витісняє зумовленість.

Підкреслено, що громадянська війна відрізняється від зовнішньої у відкритості та публічному вираженні протиборчих сторін; публічності й апеляції до мас; у складі протиборчих сторін; у встановленні «союзницьких відносин»; територіальному масштабі; правовому полі війни; засобах збройної боротьби; стратегії, моральному аспекті. Визначено, що спільними є основний соціальний зміст війн; роль держави, як суб'єкта; залежність перебігу і результату війни від допомоги союзника чи «третьої сторони»; тимчасове скасування правових відносин між протиборчими сторонами.

Доводиться, що громадянська війна не може бути справедливою, бо порушуються тим чи іншим чином всі критерії теорії справедливої війни: принципи права, легітимності влади, добрих намірів, ймовірного успіху і співмірності.

У підрозділі 3.2 *«Парадигма методів і засобів соціально-політичної та воєнно-технічної стратегії як форми громадянської війни»* надається характеристика засобів боротьби і методів стратегії як певної моделі дій, необхідної для досягнення поставленої мети.

Зазначається, що прагнення протиборчих сторін, які мають однакові чи різні сили, ресурси, щоб зберегти або повалити насильницькими засобами існуючі політичні структури, зумовлює використання супротивниками методів воєнно-технічної та соціально-політичної стратегії з урахуванням конвенційності. Визначено, що до воєнно-технічної стратегії належить процес планування,

організації і ведення військових операцій із застосуванням різноманітних видів зброї та військової техніки, до соціально-політичної – належить сукупність політичних ідей і дій, які зумовлюють спрямованість збройної боротьби, способи її ведення, а конвенційність боротьби залежить від статусу супротивника, який можна визначити як слабку чи сильну сторону.

До основних форм громадянської війни як сукупності методів і засобів тієї чи іншої стратегії віднесено: 1) партизанську війну, яка передбачає застосування методів неконвенційної стратегії і дозволяє вести довготривалі війни; 2) терористичну війну, коли опозиційна сторона обирає виключно неконвенційну стратегію боротьби й застосування або загрозу застосування насилля щодо цивільних осіб або об'єктів; 3) збройне повстання, коли опозиційна протиборча сторона вдається до відкритого збройного виступу проти існуючої політичної влади; 4) широкомасштабна громадянська війна, коли кожна з протиборчих сторін використовує методи і конвенційної, і неконвенційної стратегії і спостерігається відносно однакове співвідношення сил протиборчих сторін.

Зазначається, що досить важко в чистому вигляді кваліфікувати ту чи іншу внутрішню війну відповідно до окреслених форм, оскільки партизанська війна (боротьба) може передувати збройному повстанню, яке є логічним і неминучим продовженням партизанського руху за конкретних умов.

У підрозділі 3.3 «Критерії та класифікаційні схеми типологізації громадянської війни» проаналізовано основні тенденції типологізації громадянських війн.

Підкреслено, що до сьогодні в науковому просторі відсутня усталена позиція щодо виокремлення видів громадянської війни і немає єдиної універсальної класифікації. Визначено основні недоліки існуючих типологізацій: враховують суттєві ознаки громадянських війн тільки ХХ ст.; відображають механічне поєднання соціально-політичних і воєнно-технічних критеріїв і стратегій; не враховують збройне протиборство в політичному вимірі між прибічниками заможної меншості за зосередження влади в руках однієї групи і т. п.

Запропоновано вимоги до критеріїв як вихідних ознак для побудови комплексної типології, які повинні мати у своїй основі постійні, фундаментальні, а не тимчасові й випадкові чинники; виступати в якості найбільш конкретних ознак, що мають усталений об'єктивний характер; визначатися метою дослідження громадянської війни.

Надано нову комплексну, об'єднану типологію громадянських війн, здійснену з урахуванням критеріїв, що відповідають заявленим вимогам. Зауважується, що чіткої межі між типами громадянських війн не має, вони можуть нівелювати, переходити з одного типу в інший, а представлена типологія може бути доповнена, що зумовлено своєрідною невичерпністю досліджуваного явища.

У висновках до третього розділу вказано, що суть впливу соціального-політичного виміру на воєнно-стратегічний виявляється в реалізації функції цілепокладання, зі свого боку армія і збройні формування протиборчих сторін існують як активна сила політичної організації суспільства, а соціокультурний вимір відображає духовні цінності протиборчих сторін, формує ідеологічні погляди та ставлення до супротивника як політичної сили і ворога. Підсумовується, що шанси

на перемогу зумовлені відповідністю обраних засобів стратегії реальним можливостям, статусу, наявності й рівню внутрішньої і зовнішньої підтримки, чи відбувається своєчасне реагування на зміну стратегії супротивника. Підкреслено, що громадянські війни можуть бути типологізовані ще за багатьма параметрами, і побудувати єдину «природню типологію» громадянських війн, досить складно.

У четвертому розділі – **«Громадянська війна як модель кризового розвитку політичного конфлікту»** запропоновано суттєві властивості громадянської війни крізь призму детермінованих відносин між конфліктуєчими сторонами з приводу влади із застосуванням насилля.

У підрозділі 4.1 *«Структурні та процесуальні складники громадянської війни: особливості конфліктної ситуації»* визначено, що суб'єктом громадянської війни виступає реальний або потенційний суб'єкт політичних відносин, який має певний політичний ресурс, свої політичні інтереси і здатний їх відстоювати у збройному протиборстві за владу. Учасником виступають різні категорії індивідів, груп, соціальних спільнот, політичних інститутів, які за допомогою політичних, економічних, ідеологічних і навіть збройних засобів підтримають того чи того суб'єкта. «Третьою стороною» виступає посередник чи миротворець, а також іноземна держава, яка підтримує одну з протиборчих сторін. Відносини між протиборчими сторонами засновані на відмінностях, по-перше, між позиціями, що є низкою суспільних вимог, пов'язаних з інтересами; по-друге, між цінностями, що належать до сфери культури, і є менш відкритими для змін; і останнє, між універсальними потребами, які не можуть бути предметом взаємних поступок.

Зазначено, що вибір стратегії та реалізація тактики взаємодії суб'єктами базуються на антагоністичному протиборстві претендентів на владу. Конфліктна поведінка відбувається у вигляді боротьби та збройного насилля і суб'єкти протиборчих сторін сприймають одне одного як загрозу для свого сценарію розвитку суспільств, інститутів, культури, цінностей і самосвідомості. З-поміж стратегій суб'єктів протиборчих сторони домінують прийоми і засоби захоплення й утримання об'єкта; фізичного і психологічного насилля; тиску.

Акцентовано увагу на тому, що особливостями розвитку конфлікту є поступове збільшення суб'єктів і учасників та його посилення за рахунок накопичення досвіду боротьби; збільшення конфліктної активності, а інтереси сторін, інтенсивність боротьби зумовлюють межі кожної стадії / фази громадянської війни, і перехід від однієї до іншої стадії / фази відбувається з різною тривалістю, стихійно або керовано.

Підкреслено, що завершення збройного протиборства між суб'єктами громадянської війни не завжди призводить до миру, а може трансформуватися в нову об'єктивно існуючу конфліктну реальність.

У підрозділі 4.2 *«Механізм детермінації громадянської війни»* з'ясовано, що кожна складова детермінації, перебуваючи у логічному взаємозв'язку з іншими складовими, породжує конкретні елементи з певним набором особливостей структурної і процесуальної складових громадянської війни.

Визначено складові механізму детермінації громадянської війни: сукупність детермінуючих расових, етнічних, національних, економічних, територіально-географічних, соціально-політичних чи релігійних факторів; казуальна,

кондиціональна, інспіруюча, кореляційна форми детермінації; загальносоціальний, колективно-груповий та індивідуальний рівні прояву факторів; детермінація минулим, сучасним і майбутнім; носії детермінації, представлені активними чи пасивними учасниками громадянської війни; результат детермінуючого впливу.

Зазначено, що детермінуючі фактори варто розглядати у цілісності, а форми детермінації громадянської війни – враховуючи обставини, які стали причиною і умовою виникнення війни, особливості переходу можливого стану в дійсний і співвідношення між збільшенням чи зменшенням певних факторів і змінами в суспільстві.

Визначено алгоритм характеристики носіїв детермінації громадянської війни крізь призму соціально-психологічного механізму поведінки індивіду і колективу. Особистісні характеристики індивідуального носія відображають психофізіологічні якості політичного діяча, лідера; риси характеру особистості, її звички, волю; погляди, етичні або релігійні цінності, переконання особистості, перебільшення або приниження якостей інших політичних акторів з боку останньої; протиріччя між соціальним статусом індивідуального політичного актора та його претензіями; самооцінку. Колективні характеристики суб'єктів і учасників відображають фіксовані погляди й соціальні стереотипи; страх перед ліквідацією звичних цінностей і традицій; страх перед втратою можливих економічних привілеїв і позбавленням доступу до розподілу матеріальних благ; страх перед повною чи частковою асиміляцією своєї етнічної групи тощо.

Наголошено, що негативні результати детермінації пов'язанні зі дестабілізацією суспільства, хаотичними і анархічними процесами, а позитивні – з народженням нових якісних характеристик, відповідно до яких нове є запереченням старого.

У підрозділі 4.3 «Феномен «замкнутого кола» насилля в громадянській війні» розкрито прояви і циклічність всіх форм насилля, яке присутнє повсюдно в суспільстві й діях всіх соціальних груп, спільнот, індивідів.

Зазначено, що фактори насилля громадянської війни взаємопов'язані, насамперед, з факторами детермінації, які завдяки власному конфліктгенному потенціалу сприяють розвитку й розкриттю насилля. Політичні, соціальні, культурно-географічні, регіональні, економічні, ідеологічні, психологічні і міжнародні фактори є джерелом насилля тільки в сукупності, доповнюючи і посилюючи один одного. Характер і функціонування тільки одного з вище названих факторів не здатні зумовити всеохоплюючий характер і масштаби застосування насилля.

Наголошено, що в умовах громадянської війни насилля породжує насилля, набуваючи циклічного характеру, а суб'єкт, що безпосередньо здійснює чи здійснив насильницькі дії, певною мірою сам розглядається як об'єкт насилля і «жертва». З'ясовано, що особливістю «замкнутого кола насилля» є те, що масштаб раціонального та ірраціонального, інструментального і символічного насилля залежить від динаміки громадянської війни.

Акцентовано увагу, що зі завершенням громадянської війни інтенсивність насилля зменшується, але саме насилля не зникає. Протиборча сторона, яка заволоділа владою, продовжує застосовувати насилля до колишніх ворогів.

У висновках до четвертого розділу наголошено, що властивості громадянської війни як кризової моделі розвитку політичного конфлікту зумовлені делегітимацією структур влади, високим рівнем соціального дискомфорту і зниженням ефективності соціально-політичного контролю, а процес виникнення й розвитку громадянської війни становить багаторівневі форми, силу й міру впливу різноманітних факторів об'єктивної і суб'єктивної реальності з огляду на їх динамічний, нелійнійний, опосередкований і гетерохронний характер. Підкреслено, що «замкнуте коло» насилля одночасно виявляється як спосіб і подолання перешкод, що стоять між тією чи тією сторонами громадянської війни, і задоволенням ними потреб і спосіб подолання, ліквідації, блокування насилля.

У п'ятому розділі – **«Громадянська війна в контексті структурно-функціональних змін політичної сфери»** визначено особливості протікання політичного процесу з огляду на зміну стану суспільно-політичної дійсності.

У підрозділі 5.1 *«Криза політичної системи в умовах громадянської війни»* показано переломний стан політичної системи, спричинений загостренням протиріч і збройною боротьбою за владу.

Зазначено, що під час громадянської війни спостерігається емерджентність та невизначеність процесу зміни політичної системи, яка переживає структурну і системну кризу, проходячи біфуркаційний період.

Доведено, що елементи політичної системи проходять з одного боку через механізм понижуючого хаосу (процес розпаду політичних інститутів); а потім через механізм конструювання (поява нових інститутів для цього суспільства внаслідок процесу віддзеркалювання структур протидіючих сторін). Останнє створює тезаурус можливих альтернативних структур, які виникли в точці біфуркації, яка в досліджуваній ситуації є збройною боротьбою за владу.

Зазначено, що паралельні процеси формування верховної влади у протидіючих сил призводять до порушення процесу відтворення механізму легітимності політичної влади. Остання не підтримується в неформальних політичних інститутах, не відтворюються формальні інституціональні зв'язки, які регулюють статусно-рольовий рівень політичної системи.

Акцентовано увагу на особливостях здійснення державної влади, зокрема на створення системи подвійного підпорядкування: за воєнною та цивільною вертикалями і на формуванні органів державної влади особливої компетенції, які має на меті забезпечити контроль над населенням і суспільством.

Доведено, що в межах процесу перетворення держави, правова система використовується як засіб легальності результатів прийнятих політичних рішень. Відбувається викривлення традиційних уявлень про базові правові поняття, суспільство входить у стан суспільної анемії, коли форми людської активності будуються поза системою будь-яких правових цінностей. Спостерігається антагоністична конкуренція ідеологій, в яких відображені цінності і переконання протидіючих сторін. Ідеологія нав'язує народним масам певний ідеал, на основі якого формується оцінка «справедливо» чи «несправедливо», «розумно» чи «нерозумно» стосовно того чи того явища в суспільстві.

Отже, політичними наслідками громадянської війни є відкидання старого режиму та інверсії попередньої соціальної ієрархії і руйнування національної

злагоди. Відтак, держава не може повернутися до довоєнного суспільно-політичного ладу, бо більшість деформацій, які відбулися внаслідок воєнного стану суспільства, стають незворотними.

У підрозділі 5.2 «Громадянська війна як форма зміни влади» розкрито громадянську війну як насильницьку зміну панівної еліти через перехід влади від однієї верстви / групи до іншої всупереч існуючим легальним механізмам.

Доведено, що зміна відбувається за умови, що влада внаслідок громадянської війни була завойована стороною, яка на початок збройної боротьби не мала статусу носія і перетворилися на панівну еліту

Зазначено, що циклічний характер розвитку еліт після завершення громадянської війни проявляється, з одного боку, як перехід однієї соціальної групи у верству, яка володіє владою і здійснює функцію панування, а з іншого – знищення на політичній арені конкуруючих сил.

Наголошено на тому, що перехід державної влади від одного носія до іншого призводить до уривчастості в розвитку держави. Відбувається зміна певних цінностей, поглядів, принципів і функцій держави і тих чи тих методів здійснення влади, що відображають домінування регульовальних, узгоджених чи силових форм забезпечення влади і створюють основи для встановлення нових якісних характеристик політичного режиму.

Визначено особливості передумов установаження тоталітарного, авторитарного чи демократичного політичного режиму після завершення громадянської війни.

Акцентується увагу на тому, що зміна політичного режиму призводить до суттєвих перетворень правової системи держави. Більшість нормативних актів попереднього режиму скасовуються або суттєво змінюються, також у великій кількості приймаються екстраординарні правові норми.

Окреслено основні шляхи вирішення новою владою проблеми внутрішньої і зовнішньої легітимізації за допомогою низки заходів організаційного, ідеологічного, економічного та юридичного характеру, спрямованих на визнання нової влади.

У висновках до п'ятого розділу вказано, що громадянська війна є критичним моментом нестабільності політичної системи, який ілюструє подвійний процес зміни й розпаду довоєнних соціально-політичних відносин, інститутів, структур і конструювання нових, доля яких не визначена. Одна з альтернатив подальшого розвитку держави пов'язана зі зміною влади всупереч наявним у державі механізмам і нормативно-правовій базі і є наслідком горизонтального чи вертикального розколу еліт.

У шостому розділі – «Громадянська війна в системі міжнародних відносин: взаємодія акторів глобальної та регіональної політики» розкрито роль громадянської війни як специфічного контрапункта міжнародних відносин, яка впливає на балансування політичних, економічних і воєнних сил у світовому політичному процесі.

У підрозділі 6.1 «Громадянська війна як поле зіткнення геополітичних інтересів» показано прагнення глобальних і регіональних акторів розширити вплив або встановити контроль в певному регіоні.

Доведено, що інтернаціоналізована громадянська війна відображає геополітичні амбіції зацікавлених держав, які обирають сторону для підтримки з

огляду на власні довготривалі стратегічні інтереси. Констатується, що ці держави спрямовують вектори своєї зовнішньополітичної діяльності на здійснення експансії та протидію зміцненню геополітичних супротивників. Відбувається зміна геополітичного конструкту, що призводить до зростання напруги і міждержавних відносинах і консервує на певний час політичні суперечки.

Зазначено, що громадянська війна в певному регіоні, як зіткнення геополітичних інтересів, сприяє формуванню союзницьких і конкурентних відносин, зміні статусу-кво окремих держав і коаліцій держав, стає дієвим механізмом інструментом зовнішньої політики. Зауважується, що домінантними в зовнішній політиці держав стає не стільки захист власних національних інтересів, скільки нав'язування і поширення власних цінностей.

Отже, результатом геополітичної гри тлі громадянської війни для окремих держав стає зміцнення могутності та позицій в певному регіоні чи світі; створення опорних баз воєнно-політичного контролю в ключових регіонах світу; послаблення стратегічних супротивників; силова експансія своїх цивілізаційних основ.

У *підрозділі 6.2 «Міжнародний механізм врегулювання громадянських війн»* охарактеризовано воєнні і політичні заходи, які напрацьовані і реалізуються міжнародним співтовариством з метою відновлення миру.

Проаналізовано два ключових складники механізму врегулювання громадянських війн, які застосовуються на практиці під егідою ООН із залученням регіональних організацій: миротворча діяльність і санкції. Констатується, що останнім часом розповсюдження отримали заходи «нав'язування або примушення до миру» із застосуванням стратегій балансу сил або вибору переможця і економічні санкції, незважаючи на те, що несуть в собі загрозу гуманітарної катастрофи.

Доведено, що миротворчість як сукупність практичних воєнно-силових і альтернативних традиційним воєнним імперативам заходів, які здійснюють функції продукування миру є основою механізму врегулювання громадянських війн, а санкції в більшості випадків не здатні стати адекватною альтернативою для використання воєнної сили.

Акцентується увага на зменшенні потенціалу ефектності дії міжнародного механізму врегулювання громадянських війн

У *висновках до шостого розділу* наголошено, що громадянська війна ілюструє реалізацію ідеї можливості нейтралізації і компенсації територіального розподілу сфер впливу за рахунок політичної діяльності. В свою чергу механізм врегулювання в умовах геоекономічної боротьби за природні ресурси, фінансової кризи відображає з одного боку, використання заходів врегулювання регіональними організаціями і окремими державами для реалізації власних мегапроектів в геополітичному континууму, а з іншого – бажання вплинути на внутрішній політичний процес і відновити законний порядок в зоні проведення миротворчих операцій.

У **Висновках** узагальнено основні результати дисертаційного дослідження, сформульовані підсумкові положення.

1. На формування теоретико-методологічних і прикладних основ конструкту громадянської війни як суспільно-політичного явища вплинули ідеї, судження і

висновки, які стали результатом наукового переосмислення й пристосування до нових умов розвитку мислителями різних історичних епох. Всю різноманітну суспільно-політичну спадщину минулого щодо обґрунтування причин і механізму виникнення громадянської війни і визнання її як засобу завоювання влади можна розглядати як теоретико-методологічну першооснову для розуміння питань, пов'язаних з аналізом громадянської війни в контексті структурно-функціональних змін політичної сфери. Науково обґрунтоване розуміння соціально-політичної природи громадянської війни в сучасних умовах не можливе без опори на теоретичні доробки мислителів ХХ ст., які розглядали громадянську війну з точки зору збройної боротьби і конфліктної ситуації.

Аналіз доробок минулого з досліджуваної проблеми доводить, що формування цілісного концепту громадянської війни як системного елементу політичної сфери не закінчено. Так, мислителі другої половини ХХ ст., відійшовши від стереотипів так званої до ядерної епохи, при визначенні сутності сучасної громадянської війни апелюють не тільки до насилля, а й до консциєнтальної складової.

Мультидисциплінарна матриця з проблеми громадянської війни ілюструє, що дослідники різних галузей суспільствознавства (філософії, політології, соціології історії, економіки) і воєнної науки зосереджують свою увагу здебільшого на визначенні кола соціально-політичних, економічних, релігійно-конфесійних, етнічних факторів, які спричиняють збройне протиборство за владу, і наслідків громадянської війни з урахуванням розгортання подій у часі й функціональним впливом на суспільство та впливу збройної боротьби на всі сфери суспільства, відповідно до об'єкта впливу.

Сучасні умови розвитку системи міжнародних відносин актуалізували перед дослідниками аспекти інтернаціоналізації громадянської війни, оскільки цей процес створює загрозу виходу збройної боротьби за межі однієї держави і поширенню на сусідні країни чи регіон. Значну увагу привертає і проблема застосування норм міжнародного права до учасників громадянської війни.

Незважаючи на широку палітру суспільствознавчих досліджень теоретичного і емпіричного спрямування, слід зазначити, що вони не відрізняються системністю і не розглядають громадянську війну в контексті змін політичної сфери, і ступінь дослідження теми громадянської війни не відповідає рівню значущості останньої для розуміння суспільно-політичних змін.

2. Серед сучасних наукових підходів до визначення поняття «громадянська війна», які характеризуються мультиверсійністю, а й інколи й контрверсійністю дефініції, привалюють погляди на громадянську війну як вид насильницької політичної боротьби за владу між класами, соціальними групами, двома чи кількома суб'єктами права; організоване колективне насилля; неміжнародний збройний конфлікт, у якому за існуючими або створеними збройними угрупованнями, що борються за державну владу, треті держави визнають статус сторони, яка воює.

Розбіжності кваліфікаційних складників у визначенні поняття громадянської війни проаналізованих підходів зумовлені застосуванням різного теоретико-методологічного інструментарію, і, відповідно, акцентуються різні складники поняття: внутрішньополітична боротьба, колективне насилля, боротьба між

цивілізаційними цінностями, протиборство альтернативних укладів суспільного життя тощо.

3. Теоретико-методологічні засади дослідження громадянської війни з метою ефективності та результативності пізнання останньої спираються на синтез політологічного, соціально-філософського, історичного і культурного бачення, яке відображене в структурно-функціональному, конфліктологічному, марксистському, соціокультурному, біхевіористському і геополітичному підходах до досліджуваного явища, та інструментарій загальнонаукових і спеціально-наукових методів дослідження, і являють собою плюралістичну парадигму, яка враховує, що громадянська війна є впорядкованим і цілісним явищем у певному просторово-часовому вимірі, джерелом нових духовних цінностей, поведінки і психології як окремої особистості, так і мас, й відображає конфліктну взаємодію, в основі якої лежить несправедливий розподіл ресурсів, а соціокультурні розбіжності і зміни геополітичного статусу-кво в регіоні сприяють ескалації збройного протиборства.

4. Розгляд громадянської війни щодо її особливостей в порівнянні зі зовнішньою війною, і врахування того, що громадянська війна не може бути справедливою, доводить тривимірність прояву сутнісних особливостей, поєднання соціально-політичного, воєнно-стратегічного і соціокультурного вимірів, які відображають відповідно: по-перше, взаємовідносини соціальних груп, що входять до складу протиборчих сторін; по-друге, ставлення людей до базових цінностей; по-третє, воєнно-стратегічні засоби досягнення політичної мети.

З огляду на це, до специфічних ознак громадянської війни, які роблять її власне такою, віднесено наступні: наявність соціальних, політичних, ідеологічних, міжнаціональних, релігійних, міжособистих протиріч, напружених, взаємознищуючих відносин між протиборчими сторонами; глибоке соціальне розшарування суспільства, що має характер гострої поляризації соціально-групових інтересів; наявність у всіх протиборчих сторонах апарату управління, воєнно-політичного механізму; застосування практики демократичних режимів, що не мають загальновизнаної національної легітимності; революційний радикалізм, максималізм і нетерпимість окремих політичних сил, що намагаються завоювати владу; практика різкої, незаконної зміни політичного курсу державної еліти суспільства; необґрунтовані, необмежені політичні амбіції, воля до влади та інші психологічні фрустрації окремих політичних кланів та їхніх лідерів; прихід до влади сил, що не виражають у політиці загальнонаціональні інтереси; відкидання більшості складників законності та політичної демократії; ерозія державного суверенітету, яку можна вважати зовнішнім стресом; залежність від втручання глобальних і регіональних акторів (відмова від міжнародної підтримки, економічна і політична блокада і т. п.); громадянські війни – кризова ситуація, за якої альтернативність витісняє зумовленість.

5. Форми громадянської війни (партизанська боротьба, терористична війна, збройне повстання і широкомасштабна громадянська війна) набувають свого конкретного вираження залежно від співвідношення застосування тих чи тих соціально-політичних і воєнно-технічних методів і засобів із врахуванням вибору протиборчими сторонами конвенційної чи нековенційної моделі організації бойових дій.

Всі форми громадянської війни є складними формами протиборства, оскільки підкреслюють досягнення певного рівня політичної свідомості, військової підготовленості та готовності рішучо діяти для досягнення поставленої мети; мають різко окреслений безкомпромісний політичний характер збройного протистояння, що зумовлюється антагоністичними протиріччями між інтересами протиборчих сторін; потужність збройних сил протиборчих сторін перебуває в прямій залежності від ступеня підтримки з боку народу; протиборчі сторони намагаються захопити передусім важливі в політичному та стратегічному сенсі райони.

Залежно від перебігу, воєнних, політичних, соціальних характеристик громадянської війни її форми можуть переходити одна в одну, бути частинами одна одної, і спрогнозувати ймовірність «виграшу» тієї чи тієї протиборчої стороною можна лише за умови врахування вибору «сильнішим» і «слабкішим» супротивниками конвенційного чи неконвенційного виду стратегії боротьби.

6. Основою для визначення кола критеріїв, які мають усталений і об'єктивний характер, враховують співвідношення політичних і воєнних компонентів громадянської війни і взаємозв'язки між ними, є виокремлення загальних, спільних рис конкретних громадянських війни, аналіз емпіричного матеріалу і врахування просторово-часового виміру. Відтак, сукупність параметрів для типологізації складають такі критерії, як: тривалість збройного протистояння в межах території суверенної держави, часовий інтервал, що охоплює динаміку громадянської війни; кількість протиборчих сторін, які представляють різні варіанти майбутнього розвитку країни та / або різні угруповання; втручання або кількох держав, міжнародних організацій у перебіг громадянської війни; масштаби прямих бойових і небойових втрат військових і прямих втрат цивільного населення; основні протиріччя, які призвели до збройного протистояння в боротьбі за владу; спрямованість на повноту охоплення збройною боротьбою всього соціуму і масштаб території, охопленої бойовими діями; перехід державної влади від одного носія до іншого; соціально-політична спрямованість наслідків громадянської війни; епоха, у якій відбувалася громадянська війна; завершення та призупинення громадянської війни; ієрархія суб'єктів.

З огляду на це, оновлена комплексна і універсальна типологія громадянських війн враховує абстраговані від ідейно-хронологічного забарвлення значущі загально-теоретичні, філософські, політичні, історичні, воєнно-стратегічні положення щодо сутності, виникнення, природи, засобів і суб'єктів громадянської війни і особливості сучасного суспільства.

7. Конфліктна ситуація громадянської війни відображає найвищу за рівнем соціальної напруги форму силового вирішення соціально-політичних протиріч між конфліктуєчими сторонами, які переходять в стадію збройного протиборства, оскільки виникає стан негативного зворотного зв'язку, який блокує колишній спосіб існування і суб'єкти не можуть досягти значущої політичної мети, захопити або утримати владу, без застосування збройного насилля.

Формування складу протиборчих сторін відбувається поступово, починаючи з появи розколу суспільних структур і проходить шлях від об'єднання прихильників альтернативного сценарію розвитку держави, зараження ідеями нових учасників і до досягнення найвищого рівня антагонізму в суспільстві і втягування якомога більшої

кількості населення в збройне протиборство. Уособлення протиборчою стороною нового, більш прогресивного соціального і економічного ладу не забезпечує кількісної переваги.

Єдність конструктивних і деструктивних зусиль сторін громадянської війни під час збройного протиборства, зумовлює спрямування дії на знищення супротивника, дезорганізацію і розгром протиборчої сторони і, одночасно, упорядкування і організацію власної сили. Зміна організаційної структури протиборчих сторін призводить до втрати комунікацій між суб'єктами останніх.

Біполярні позиції протиборчих сторін, розбіжності в оцінюванні мотивації, високий рівень негативних емоцій і домінування «агресивної концепції середовища» обумовлюють викривлення сприйняття конфліктної ситуації суб'єктами і учасниками громадянської війни. Останнє в свою чергу призводить до збільшення рівня агресії у поведінці і ставлення одне до одного.

На динаміку громадянської війни і тривалість кожної зі стадій і фаз впливає не тільки співвідношення матеріально-технічних сил, домінування чи мінімальне застосування радикальних практик і збільшення рівня підтримки серед населення, а й у випадку інтернаціоналізованих війн – пряма чи опосередкована підтримка третьої сторони.

8. Процес виникнення і розвитку громадянської війни відображає об'єктивну і суб'єктивну зумовленість останньої. Детермінуючі обставини поведінки суб'єктів представлені факторами, які визначають взаємодоповнюючі і взаємозалежні расові, етнічні, національні, економічні, територіально-географічні, соціально-політичні чи релігійні протиріччя, що лежать в основі конфліктної взаємодії. Кожен із факторів одночасно може бути причиною чи умовою, що виявляється у формах детермінації.

Казуальна форма відображає дії комплексу загальних (корінних) специфічних (особливих) і конкретних (безпосередніх) причин, які відображають зіткнення протиріччя й несумісних систем цінностей між окремим спільнотами, соціальним групами, верствами, класами і політичними силами. Перехід потенційних причин до актуальних неможливий без об'єктивних і суб'єктивних умов (кондиціональна форма). У конкретній ситуації причини й умови взаємопов'язані й доповнюють одна одну. Інспіруюча форма апелює до факторів, що запускають збройне насилля й ілюструє процес переходу з можливого стану в дійсний. Кореляційна форма своєю чергою відображає зростання або зменшення дії того чи того ряду факторів.

Фактори детермінації діють на загальносоціальному, колективно-груповому й індивідуальному рівні. Визначення рівня детермінації дозволяє визначити засоби і форми, які можна застосувати для встановлення врегулювання громадянської війни.

Етапи детермінації громадянської війни відображають певну часову послідовність впливу тих чи тих форм (казуальної, кондиційної, інспіруючої) і факторів (расових, етнічних і національних, територіально-географічних, економічних, соціально-політичних, релігійно-конфесійних і особисто-індивідуальних). Цей аспект детермінації громадянської війни передбачає детермінацію минулим, сучасним і майбутнім.

Носії детермінації уособлюють представників протиборчих сторін, що активними чи пасивними діями задовольняють свої інтереси і потреби під впливом власних соціально-психологічних особливостей. Результат детермінуючого впливу

залежить від того, які зміни (прогресивні чи регресивні, стабільні чи нестабільні) відбулися в процесі дії на опонентів і суспільство, під час впливу на них різноманітних факторів і форм детермінації.

Доцільно зауважити, що в кожному конкретному випадку механізм детермінації громадянської війни має свої специфічні особливості, але в схематичному вигляді відображає процес зародження і генезис громадянської війни.

9. Політичні, соціальні, культурно-географічні, регіональні, економічні фактори детермінації надають насиллю статус атрибуту громадянської війни. Насилля акумулює економічні, політичні, ідеологічні та інші можливості протиборчих сторін, а рушійними силами насилля (ініціаторами, організаторами, виконавцями) стають всі соціальні, національні групи, політичні рухи та партії, угруповання та окремі індивіди. Суб'єкти / учасники в своїй свідомості глибоко переконані в ситуативній доречності, обумовленості власних насильницьких дій, спрямованих зокрема і проти цивільного населення. Відбувається свідоме заперечення агресивності, які відбуваються в процесі збройного протиборства.

Насилля в умовах громадянської війни присутнє повсюдно в усіх сферах буття індивідуалізованого суб'єкта / учасника кожної з протиборчих сторін. Будь-яка насильницька дія обумовлена не тільки конкретними інтересами чи потребами суб'єкта / учасника, але й ірраціональними мотивами і постійною загрозою застосування до нього самого насильницьких санкцій відплати і помсти. Насилля застосовуються, не дивлячись на відсутність загрози власному життю і / чи наказу винити насильницькі дії, а під впливом очікуваної власної вигоди, і, відповідно, поведінка підлаштовується під власні потреби, нехтуючи морально-правовими заборонами.

Застосування окремого чи декількох одне до одного проявів насилля призводить до того, що суб'єкт насилля сам розглядається як його об'єкт, насилля стає заходом зміни статусу-кво в певній соціальній системі, тобто відбувається формування «замкнутого кола» насилля.

10. Громадянська війна із самого початку породжує низку наслідків, що є результатом впливу конфліктної взаємодії на стан опонентів, виявляються в змінах політичної системи під впливом внутрішніх і зовнішніх умов життя і призводять на зміни напрямку політичного процесу. Політична система переходить від свого безконфліктного стану до конфліктного, який відображає наявність протиріч. Цей процес зумовлений свідомим порушенням політичного порядку акторами політичної системи і деформацією механізмів політичної соціалізації: відмовою політичних суб'єктів від орієнтації на усталені правила політичної взаємодії, розпадом інституційного рівня на сегменти, у кожному з яких устанавлюються свої норми і правила взаємодії; розмиванням уявлень населення про правильність «старого» чи «нового» політичного порядку.

Політичний процес ілюструє, що емоційні та символічні аспекти політики відтісняють на другий план пошуки рішень конкретних питань і загальних проблем суспільства, де спостерігається зниження активності самоорганізованих груп інтересів, що відіграють функціонально-спеціалізовані ролі. Одночасно відбувається руйнування національної злагоди та політичної стабільності і відкидання старого режиму та інверсії попередньої соціальної ієрархії на локальному та національному

рівнях. Держава не може повернутися до довоєнного суспільно-політичного ладу, бо більшість деформацій, які відбулися внаслідок воєнного стану суспільства, стають незворотними. Правова система, яка є інструментальною у відношенні до політичної, відкликається на її запити, потреби і вимоги, здійснюючи правове регулювання політичної діяльності таким чином, щоб забезпечити функціонування політичної системи: закріплює зміни конституційного ладу, державного управління і форми правління, організації органів вищої влади; встановлює статус політичних організацій і т. п.

В умовах боротьби за контроль над засобами влади й управлінням суспільством, що характеризується зміною співвідношення соціально-політичних сил, політична система проходить «точку біфуркації». Вихід політичної системи з громадянської війни пов'язаний з виникненням на основі тимчасових, нестабільних і локальних взаємодій системоутворюючої структури, яка в результаті перемоги в збройній боротьбі за владу встановлює домінуючі принципи політичної взаємодії і знищує інші принципи владних відносин.

11. Громадянська війна призводить до трансформації політичних відносин засобами активних збройних і політичних дій та порушення наступності в розвитку, особливо внаслідок процесу соціальної чи політичної циркуляції еліт, тобто переходу владу від «старої» правлячої верхівки до «нової», яка завоювала владу у збройній боротьбі.

Відтак, переривається природний процес розвитку держави і суспільства: сторона-«переможець» перетворюється на панівну еліту, а переможена сторона опиняється під ризиком знищення; змінюється зміст цінностей і методів здійснення влади, що пов'язано з відмовою від більшості старих та створенням нових цінностей; відбувається процес народження нової правової системи держави, який відображає активне конструювання нових правил, що базуються на реалізації інтересів окремої групи і несуть значний конфліктний потенціал. Політичне життя переходить на новий рівень формування політичного організму, змінюють послідовність дій, засобами яких приймаються керівні рішення і здійснюється хід політичного впливу.

Політичний режим, що встановлюється після громадянської війни, обумовлюється, з одного боку, цінностями еліти, яка захопила владу, а з іншого – історичним періодом, який переживає держава. Співвідношення демократичних і недемократичних режимів в державах, які пережили громадянську війну, ілюструє превалювання других, які виступають запорукою відновлення єдності і монолітності державної структури. Носіями влади при недемократичних режимах стають представники режимної партії, військової еліти, керівники повстанського руху, корпоративних кланів або релігійно-конфесійних і етнічних груп.

Перед новою владою постає проблема легітимності визнання: нової влади; створеної системи державних інститутів і представників нової влади. Вирішення цієї проблеми відбувається або силовими засобами і за активної участі силових структур «нової» держави, або популістськими засобами і за масової підтримки нової влади з боку більшості населення, або за допомогою підтримки з боку авторитетних інститутів чи міжнародних організацій та провідних держав світу.

12. «Третя сторона» використовує громадянську війну як: шлях до переформатування системи міждержавних взаємовідносин і взаємозв'язків; засіб ведення боротьби за збереження або встановлення домінуючих позицій у світовому або регіональному політичному просторі; геополітичний вектор розширення інтересів, спрямований на закріплення геополітичного простору засобами політичної, гуманітарної і військово-силової практики.

Глобальні і регіональні актори прагнуть змінити геополітичну конструкцію регіону / світу на свою користь: зберегти економічну, політичну стратегічну присутність в регіоні і, одночасно, виключити домінування супротивника; забезпечити свою участь в регіональних економічних проєктах, отримати доступ до природних ресурсів; протистояти загрозі власної безпеки; створити плацдарм, який об'єднує морські чи / та сухопутні простори або знаходиться на перехресті транспортних коридорів, для тиску на геополітичних супротивників.

Глобальні і регіональні актори змушені з урахуванням можливих векторів зміни політичної ситуації вести багатокombінаційну гру, пов'язану зі зміною власної зовнішньополітичної парадигми і спрямовану на виправдання власної політики і перекладання відповідальності на геополітичного супротивника. Взаємовідносини між державами по лінії союзник-партнер відбувається за принципом зближення, взаємодопомоги для сумісної боротьби, а з досягненням мети може призводити до диференціації досягнутої раніше інтеграції.

Геополітичне протиборство на тлі будь-якої громадянської війни впливає на тривалість останньої і несе в собі великий конфліктогенний потенціал, оскільки відбуваються деструктивні зміни усталених міжнародних відносин і загострення існуючих протиріч між акторами. Втручання наддержав призводить до викривлення реальної політичної ситуації в регіоні, а активна підтримка воюючих сторін – до деформації картини громадянської війни і створення навколо держави, що переживає громадянську війну, образу «енергетичної комори», «транспортного коридору», «буферної зони», «зони нестабільності».

13. Потенціал громадянських війн як загрози безпеки і миру призвів до створення міжнародного механізму врегулювання громадянських війн за провідної ролі універсальної структури із забезпечення міжнародної безпеки – ООН й інших міжнародних організацій і держав.

Миротворчість здійснюється шляхом проведення заходів і операцій з «превентивної дипломатії», «підтримання миру», «встановлення миру», «нав'язування або примушення до миру» і «будівництво миру», які спрямовані на: припинення збройного протиборства, відновлення і підтримку миру в державі, що переживає громадянську війну; вирішення політичних, економічних, соціальних і гуманітарних проблем державного, регіонального розвитку; відновлення ситуації безпеки.

Санкції є конфігурацією невоєнних заходів, які передбачають досягнення результату, впливу на одні чи всі протиборчі сторони громадянської війни через нанесення будь-якої шкоди державі.

Враховуючи те, що громадянська війна на сучасному етапі все більше і більше являє собою поле геополітичного протиборства, то механізм врегулювання громадянських війн став для наддержав і регіональних акторів інструментом у

боротьбі за перерозподіл сфер впливу в окремих регіонах, і зовнішньополітичні інтереси окремих держав і коаліцій переважають над принципами міжнародного права.

Досвід застосування міжнародного механізму врегулювання громадянських війн ставить питання щодо ефективності останнього, оскільки, як ілюструє практика, громадянські війни можна своєчасно тільки локалізувати, але для цього потрібна жорстка політична воля, необхідні воєнні й економічні ресурси і мінімальна зацікавленість світових та регіональних акторів у зміні геополітичної конструкції регіону й світу.

Таким чином, результати дослідження, що представлені в рамках дисертаційної роботи, формують комплексне пізнання громадянської війни як засобу зміни вектора політичного процесу, в основі якого лежать екстраординарні зміни суспільно-політичної системи держави і геополітичне протиборство глобальних і регіональних акторів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Вовк С. О. Громадянські війни: генеза, сутність, наслідки. Старобільськ : Видавничий дім «Гельветика», 2017. 304 с.

Рецензія:

Маслов Ю. К. Рецензія на монографію С. О. Вовк «Громадянські війни: генеза, сутність, наслідки»// Науковий журнал «Politicus». Одеса, 2017. № 6. С. 158–159.

Праці, які відображають основні наукові результати дисертації: статті у наукових фахових виданнях України:

2. Вовк С. О. Громадянська війна як особливий вид локальних війн // Вісник СевНТУ: зб-к. наук. праць. Вип. 123 / 2011. Серія: Політологія. С. 162–165.

3. Вовк С. О. Проблеми кореляції понять «не міжнародний збройний конфлікт» та «громадянська війна» // Політологічний вісник. Зб-к наук. праць. К.: «ІНТАС», 2012. Вип. 64. С. 216–222.

4. Вовк С. О. Загальна соціальна дезорганізація, деформація моральності, освіти й культури як наслідок громадської війни // Політологічний вісник. Зб-к наук. праць. К.: «ІНТАС», 2012. Вип. 65. С. 412–421.

5. Вовк С. О. Сутність поняття «громадянська війна» // Політологічні записки: зб-к наук. праць. Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2012. Вип. 1 (5). С. 135–145.

6. Вовк С. О. Демографічні наслідки громадянських війн // Політологічні записки: зб-к наукових праць. Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2012. Вип. 2 (6). С. 224–234.

7. Вовк С. О. Громадянська війна як політичний конфлікт // Гілея: науковий вісник : зб-к наук. праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: ВІР УАН, 2012. Вип. 58 (№ 3). С. 602–607.

8. Вовк С. О. Ознаки та соціальна природа громадянської війни // Вісник СевНТУ: зб-к. наук. праць. Вип. 136 / 2012. Серія: Політологія. С. 61–65.
9. Вовк С. О. До проблеми вивчення громадянської війни як суспільно-політичного феномену // Філософія і політологія в контексті сучасної культури: науковий журнал. Дніпропетровськ, 2012. Вип. 4 (3). С. 221–226.
10. Вовк С. О. Партизанська війна як форма громадянської війни // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія, 2013. Т. 21. Вип. 23(3). С. 63–68.
11. Вовк С. О. Джерела та причини громадянських війн // Гілея: науковий вісник: зб-к наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: ВІР УАН, 2013. Вип. 76 (№ 9). С. 6–9.
12. Вовк С. О. Форми громадської війни // Вісник СевНТУ: зб-к. наук. праць. Вип. 145 / 2013. Серія : Політологія. С. 73–77.
13. Вовк С. О. Морально-етичні проблеми громадянської війни // Філософія і політологія в контексті сучасної культури: науковий журнал. Дніпропетровськ, 2013. Вип. 5. С. 7–11.
14. Вовк С. О. Наслідки громадянських війн (соціально-політичний аналіз) // Грані : наук.-теорет. і громад.-політ. альманах. Дніпропетровськ, 2013. № 10. С. 19–24.
15. Вовк С. О. Політичні наслідки громадянських війн: проблеми класифікації // Філософія і політологія в контексті сучасної культури, 2014. Вип. 8. С. 175–178.
16. Вовк С. О. Економічні наслідки громадянських війн // Гілея: науковий вісник : зб. наук. праць. Київ, 2014. Вип. 83 (№ 4). С. 13–16.
17. Вовк С. О. Людина, громадянин, держава в умовах громадянської війни // Грані : наук.-теорет. і громад.-політ. альманах. Дніпропетровськ, 2015. № 11. С. 29–33.
18. Вовк С. О. Динаміка громадянських війн // Науковий журнал «Politicus». Одеса, 2016. Вип. 1. С. 80–84.
19. Вовк С. О. Громадянська війна як модель розвитку політичного конфлікту // Науковий журнал «Politicus». Одеса, 2017. № 4. С. 27–32.

статті у наукових періодичних виданнях інших держав з напрямку, з якого підготовлено дисертацію:

20. Вовк С. О. Трансформація політичної системи в умовах громадянської війни // *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2015. Svazek 2. Cyslo 6. S. 90–94.
21. Vovk S. Civil war as a socio-political phenomenon: psychosocial interpretation // *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2015. Svazek 2. Cyslo 4. S. 189–193.
22. Вовк С. О. Громадянська війна як тотальне насильство // *Первый независимый науч. Вестник*, 2015. № 2. С. 55–59.
23. Vovk S. International mechanisms for regulating civil wars: peacemaking efforts of the United Nations and other international organizations // *Evropský politický a právní diskurz*. 2015. Svazek 2. Vydání 5. S. 39–45.

24. Vovk S. Civil war as illegitimate model to change state power // *Evropský politický aprávní diskurz*. 2016. Svazek 3. Vydání 1. S. 113–117.

25. Vovk S. The problem of typology of civil war // *Evropský politický aprávní diskurz*. 2016. Svazek 3. Vydání 2. S. 161–165.

Тези і доповіді міжнародних науково-практичних конференцій:

26. Вовк С. О. Громадянська війна як внутрішньополітичний конфлікт / *Політична наука в епоху суспільних перетворень* : матеріали міжнар. наук.-теорет. конф. (25 Харків. політол. читання). Харків, 2012. С. 85–86.

27. Вовк С. О. Кореляція понять «німжнародний збройний конфлікт» та «громадянська війна». *Філософія та соціологія трансформаційного суспільства*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Сімферополь, 24-26 травня, 2012 р.). Сімферополь, 2012. С. 36–38.

28. Вовк С. О. Трансформація держави як основного інституту політичної системи в умовах громадянської війни. *Актуальні наукові дослідження різноманітних соціальних процесів сучасного суспільства* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 11-12 вересня, 2015 р.). Одеса : ДО «Причорномор. центр дослідж. проблем суспільства», 2015. С. 73–75.

29. Вовк С. О. Форми рухливості населення як наслідок громадянської війни. *Країни Східного партнерства – V4: проблеми і перспективи співпраці* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 22 квітня 2016 р.) Одеса : ДЗ «Південноукр. нац. пед. ун-т імені К. Д. Ушинського», 2016. С. 92–95.

• Тези загальноукраїнських науково-практичних конференцій:

30. Вовк С. О. Підходи до визначення поняття «громадянська війна». *Придніпровські соціально-гуманітарні читання* : матеріали Запоріз. сесії 1 Всеукр. наук.-практ. конф. 2012. Ч. 3. С. 12–14.

31. Вовк С. О. Революція і громадянська війна. *Сучасні соц.-гум. дискурси* : матеріали II всеукр. наук. конф. з міжнародною участю (Дніпропетровськ, 20 жовтня 2012 р.) : у 3-х частинах. Д. : ТОВ «Інновація», 2012. Ч. 3. С. 228–230.

32. Вовк С. О. Трансформація правової системи під час громадянської війни. *Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук*: матеріали всеукр. наук. конф. (Дніпропетровськ, 7-8 жовтня, 2012 р.). Дніпропетровськ : «Свідлер А. Л.», 2012. Ч. 1. С. 204–205.

33. Вовк С. О. Законність та демократія під час громадянської війни. *Модернізація політичної системи сучасної України: стан та перспективи розвитку* : зб. матеріалів 6 Всеукр. наук.-практ. конф. Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2012. С. 138–140.

34. Вовк С. О. Особливості збройного насильства під час громадянської війни. *Політ. читання ім. проф. Богдана Яроша* : зб. наук. праць. Луцьк: Вежа-друк, 2014. Вип. 3. С. 33–35.

35. Вовк С. О. Зміна політичного режиму як наслідок переходу верховної державної влади після громадянської війни. *Сучасна українська держава: вектори*

розвитку та шляхи мобілізації ресурсів : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 13 лютого 2016 р.). Одеса : ДВНЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2016. С. 96–99.

АНОТАЦІЯ

Вовк С. О. Громадянська війна як засіб зміни вектора політичного процесу. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2018.

У дисертації здійснено комплексне пізнання громадянської війни як засобу зміни вектора політичного процесу, в основі якого лежать екстраординарні зміни суспільно-політичної системи держави і геополітичне протиборство глобальних і регіональних акторів.

Дістало подальшого розвитку обґрунтування та тлумачення поняття «громадянська війна», пов'язаного із процесами боротьби за владу в державі. Виокремлено ключові складники поняття та надано авторське визначення дефініції.

Уточнено змістовне навантаження, форми та класифікаційні схеми типологізації громадянської війни, виокремлено специфічні ознаки останньої, які відрізняють її від зовнішньої війни.

Досліджено процес переконфігурації світу внаслідок прагнення глобальних і регіональних акторів на тлі конкретної громадянської війни встановити / відновити власну гегемонію за рахунок зміни статусу-кво в міжнародній системі.

Зауважено, що міжнародний механізм врегулювання громадянських війн має певні недоліки, які не дозволяють ефективно вирішувати питання встановлення / відновлення миру.

Ключові слова: громадянська війна, політичний процес, форма зміни влади, політичний конфлікт, модель розвитку політичного конфлікту, механізм детермінації, політична система, політичний режим, геополітичне протиборство.

АННОТАЦИЯ

Вовк С. О. Гражданская война как способ изменения вектора политического процесса. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени доктора политических наук по специальности 23.00.02 «Политические институты и процессы». – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, 2018.

В диссертации проведено комплексное исследование гражданской войны как средства изменения вектора политического процесса, в основе которого лежат экстраординарные изменения общественно-политической системы государства и геополитическое противоборство глобальных и региональных актеров.

Получило дальнейшее развитие обоснование и толкование понятия «гражданская война», связанного с процессами борьбы за власть в государстве. Выделены ключевые составляющие понятия и представлено его авторское определение.

Уточнены содержание, формы и классификационные схемы типологизации гражданской войны, выделены специфические признаки последней, которые отличают ее от внешней войны.

Исследован процесс переконфигурации мира вследствие стремления глобальных и региональных акторов на фоне конкретной гражданской войны установить / восстановить собственную гегемонию за счет изменения статус-кво в международной системе.

Подчеркнуто, что международный механизм урегулирования гражданских войн имеет определенные недостатки, которые не позволяют эффективно решать вопросы установления / восстановления мира.

Ключевые слова: гражданская война, политический процесс, форма смены власти, политический конфликт, модель развития политического конфликта, механизм детерминации, политическая система, политический режим, геополитическое противоборство.

SUMMARY

Vovk S.O. Civil war as a means of changing the vector of the political process. - Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

Thesis for the acquisition of the academic degree of the Doctoral Degree in Political science in specialty 23.00.02 – political institutes and processes. – South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, Odessa, 2018.

The dissertation deals with the comprehensive knowledge of the civil war as a means of changing the vector of the political process on the basis of the analysis of the phenomenon studied through the prism of the crisis development of society.

The basic aspects of the evolution of representations about the essence of the war between the citizens of one state are determined. The areas of scientific knowledge, in which researchers examine various aspects of the civil war were generalized and systematized.

The justification and interpretation of the concept of "civil war", associated with the processes of struggle for power in the state received further development. The key components of the concept are outlined and the author defines the definition. The Civil War is defined as a crisis model of the development of a political conflict, reflecting the extraordinary stage of changing the socio-political system of the state, caused by antagonistic contradictions, and in which the opposing parties, identifying themselves with state institutions or with the people / part of the people, use armed force to direct their actions the capture / preservation of power, overthrowing / preserving of existing political structures, the political and physical destruction of the enemy.

The content load, forms and classification schemes of the typology of the civil war are specified, the specific features of the latter are distinguished, which distinguish it from the external war.

It is proved that under the conditions of the civil war, the political system is undergoing a bifurcation period during which alternative vectors of the political process are formed and the further path of development of the political system is chosen. Elements of the political system are on the one hand through the mechanism of reducing chaos (the process of disintegration of political institutions); and then through the mechanism of design (the emergence of new institutes for this society as a result of the process of reflecting the structures of the opposing sides). The latter creates a thesaurus for possible alternative structures that arose at the point of bifurcation, which in the investigated situation is represented by a civil war.

The essential features of the civil war are proposed through the prism of the interconnectedness of structural and procedural components, the determination basis, the peculiarities of the conflict interaction of the parties, which serves as the source of the emergence of a «closed circle» of violence in society. The dissertation reveals the specific qualities of relations between the parties of the civil war, which include actors, participants, intermediaries, peacekeepers, foreign states, who are in an active, passive or neutral state.

The mechanism of determination of the civil war include: a set of deterministic factors, interconnected with each other, but each one plays a special role and influences accordingly; casual, conditional, inspiring, correlational forms of determination that make it possible to determine the circumstances that became the reason and condition for the emergence of the war, the peculiarities of the transition of a possible state to the real; general social, collective-group and individual levels of manifestation of factors; determination past, present and future; carriers of determination, represented by active or passive participants of the civil war; the result of the determinant influence, which is represented by negative ones and positive consequences.

The process of reconfiguring the world as a result of the desire of global and regional actors against the background of a concrete civil war to identify / restore their own hegemony by changing the status quo in the international system is explored. Dominant in the foreign policy of the states with the support of one or the opposing side are not so much the protection of their own national interests, as imposing and spreading their own values.

Civil War illustrates the realization of the idea of the possibility of neutralization and compensation spatial distribution of spheres of influence through political activity, and settlement mechanism in terms of geo-economic struggle for natural resources, financial crisis reflects on the one hand, the use of measures settling regional organizations and individual states to implement their own mega-projects in the geopolitical continuum, and on the other - the desire to influence the domestic political process and restore legal order in the area of conducting irreversible operations.

It is noted that the international mechanism of civil wars regulation has certain disadvantages, which do not allow to effectively solve the issues of establishment / restoration of peace.

Key words: civil war, political process, form of power change, political conflict, model of political conflict development, determination mechanism, political system, political regime, geopolitical confrontation.